

הקשר בין תפיסות אקלים בית-ספרי לבין מעורבות באלימות, התנהגויות
סיכון ונשירה סמויה: ניתוח משווה בין תלמידים ערביים ויהודיים בישראל

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת: חאלד חג'אזי

בית-הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

תפיסות חיוביות כלפי בית-הספר מהוות גורם חוסן בפני התנהגויות סיכון ומקדמות בריאות פיזית ורווחה נפשית, בעוד שתפיסות שליליות כלפי בית-הספר קשורות לרוב להתנהגויות סיכון. אולם, ממצאי מחקרים שנערכו בישראל – סותרים; בעוד שבקרב בני נוער ערביים נמצאו שיעורים גבוהים יותר של התנהגויות סיכון בהשוואה ליהודיים, הרי שבמגזר הערבי התפיסות הבית-ספריות המדווחות הן חיוביות יותר מאשר במגזר היהודי. על פי המודל האקולוגי-חברתי, התנהגויות הסיכון הן תוצר של היחסים המורכבים בין הפרט למערכות שונות בחייו, ביניהן בית-הספר (Espelage & Swearer, 2003; Harel, 1999; Swearer & Espelage, 2011). בהתאם לגישת הסוציאליזציה, הפרט שופט סוגיות ביחס למוסכמות ולאמות המידה של החברה שבה הוא חי (Hurrelmann, 1989; Kohlberg, 1981). מתוך כך, עולה התהייה מדוע תלמידים ערביים מדווחים על חוויות חיוביות בבית-הספר בעוד שהם מדווחים על שיעורים גבוהים יותר של מעורבות באלימות, התנהגויות סיכון ונשירה סמויה?

מטרות המחקר. לכן, מטרת המחקר הנוכחי הן: (א) לבחון את הפער בתפיסות בין האוכלוסייה הערבית ליהודית מבחינת אקלים הבית-ספרי; (ב) לבחון את ההבדל בין התלמידים הערביים ליהודיים בקשר שבין התפיסות הבית-ספריות לבין המעורבות באלימות, בהתנהגויות סיכון ובמדדי נשירה סמויה; (ג) לבחון האם ניתן להסביר את התפיסות החיוביות יותר של האקלים הבית-ספרי המדווחות על ידי התלמידים הערביים, בהקשר לרגישות התרבותית במגזר זה, כלפי בית-הספר כמוסד וכלפי מורים כמקצוע.

השערת המחקר המרכזית היתה, כי במגזר הערבי, התלמידים יביעו תפיסות בית-ספריות חיוביות יותר מתלמידים במגזר היהודי, היות והם מושפעים מהתרבות הערבית הרגישה במיוחד והמכבדת את בתי-הספר כמוסד את ההוראה כמקצוע ואת המורים כמבוגרים מוערכים בחברה הערבית. כמו כן, במגזר הערבי שיעורי המעורבות באלימות, בהתנהגויות סיכון ובמדדי נשירה סמויה יהיו גבוהים יותר בהשוואה למגזר היהודי. לעומת זאת, בשני המגזרים, הקשר בין תפיסות אקלים בית-ספרי למעורבות באלימות, בהתנהגויות סיכון ובמדדי נשירה סמויה יהיה חזק ודומה.

שיטה: חלקו הראשון של המחקר הינו כמותי המתבסס על ניתוח נתונים מהסקר הרב לאומי של ארגון הבריאות העולמי לשנת 2011 (Health Behaviors in School-aged Children - HBSC). נותחו נתוניהם של 7,486 תלמידים (29.5% במגזר הערבי ו-70.5% במגזר היהודי) מכיתות ו' (25.3%), ח' (23.1%), י-י"ב (51.6%). מטרת החלק הכמותי היתה לבחון את השערות המחקר.

חלקו השני של המחקר בוצע בשיטה איכותנית של קבוצות מיקוד. לאחר מחקר גישוש מקדים, נבנה מדריך ראיון וקוימו שיחות עם 16 קבוצות מיקוד (שמונה במגזר הערבי ושמונה במגזר היהודי), כעשרה תלמידים בכל קבוצה. מטרת החלק האיכותני היתה להבין לעומק את הסיבות התרבותיות והחברתיות להבדלים בין המגזרים בתפיסות החוויות היומיומיות בבית-

הספר, עם התמקדות על רגישויות תרבותיות כלפי בית-הספר כמוסד ומורים כמצוע.

ממצאים מרכזיים מהחלק הכמותי:

(א) אכן, התלמידים הערביים מדווחים על תפיסות אקלים בית-ספרי חיוביות יותר מאשר התלמידים היהודיים;

(ב) הקשר בין תפיסות אקלים בית-ספרי לבין מעורבות באלימות, התנהגויות סיכון ומדדים של נשירה סמויה: היעדרות לא מוצדקת – נמצא שלילי וחזק בשני המגזרים. כמו כן, הקשר בין תפיסות אקלים בית-ספרי והישגים לימודיים נמוכים נמצא שלילי בשני המגזרים.

(ג) למרות הממצא המדווח בסעיף (א), הממצאים בנוגע למעורבות באלימות, התנהגויות סיכון ומדדים של נשירה סמויה: היעדרות לא מוצדקת והישגים לימודיים – מצביעים על מצב חמור יותר במגזר הערבי מאשר במגזר היהודי.

ממצאים מרכזיים מהחלק האיכותני:

בקבוצות המיקוד בדקנו את הסיבות לפער בין התלמידים הערביים והיהודיים בהקשר לתפיסות האקלים הבית-ספרי. תלמידים ערביים ותלמידים במגזר היהודי-ממלכת-י-דתי בלבד, הסבירו זאת באמצעות תמה חיובית של "כבוד למורים ולבית-הספר". במגזר הערבי בלבד עלתה תמה שלילית של השפעות ההנהלה על תשובות התלמידים, הרואים בכך התנהלות לקויה.

במגזר הערבי, הפער בין התמות החיוביות והשליליות כלפי החוויה היומיומית בבית-הספר היה גדול בהרבה בהשוואה לפער במגזר היהודי. ניתוח התוכן העלה ארבעה נושאים מרכזיים: (א) שייכות לבית-הספר, (ב) יחסי מורים-תלמידים, (ג) יחסים בין התלמידים ו-ד) חוקים וכללים. בשני המגזרים, רוב התלמידים הביעו תחושות חיוביות כלפי בית-הספר, אך כשליש מהם הביעו תחושות שליליות. בעיקר במגזר הערבי, תוארה הרגשה לא טובה של התלמידים בבית-הספר המובילה למחשבות על עזיבה ונשירה. הקשר בין מורים לתלמידים הוצג באופן בולט כקשור לתפיסת האקלים, כאשר במגזר הערבי הובעה אי נוחות מיחס המורים ואף תמות של פגיעה בתלמידים, חוסר סובלנות, אטימות, סגירות, חוסר הקשבה ואי היענות לפנייתיהם. הם גם ציינו אפליה על רקע משפחתי/חמולתי.

תרומתו התיאורטית של המחקר טמונה בהוספת נדבך נוסף לספרות הארצית והעולמית הדנה בהשפעת התרבות על תפיסות התלמידים לגבי היבטים נרחבים בחייהם בהקשר הבית-ספרי בכלל, והקשר בין תפיסת אקלים לבין מעורבות באלימות, התנהגויות סיכון ונשירה סמויה בפרט.

תרומתו המעשית של המחקר היא בהעלאת המודעות לצורך להתחשב במאפיינים תרבותיים, כאשר משקיעים מאמצים לפתח אסטרטגיות התערבות יעילות, שמטרתן לשפר את האקלים הבית-ספרי ואת רווחתם של התלמידים, בשאיפה לצמצם תופעות של התנהגויות סיכון במגזר הערבי.

ייחודו של המחקר טמון בשילוב בין פרדיגמות מחקר כמותית לאיכותנית, המשלימות זו את זו ומאפשרות קבלה של תמונת מצב מעמיקה יותר ואמינה, כיוון ששילוב זה שופך אור על ממד הסובייקטיביות ומאפשר לפרש נתונים כמותיים שמתקבלים בסקרים על רקע עיוותים במדדים

אקלים בית-ספרי במגזר הערבי הנובעים מהטיות תרבותיות.

המסקנה המרכזית שעולה מהמחקר הנוכחי היא, שלצורך הבנת הקשר המורכב שבין תפיסות אקלים בית-הספר על ידי התלמידים במגזר הערבי לבין מעורבותם באלימות, התנהגויות סיכון ונשירה סמויה, יש לראות בהתנהגויות סיכון תוצר של היחסים המורכבים בין היחיד למערכות חיו השונות, ובכללן בית-הספר. על רקע הרגישות התרבותית הנדרשת להבנת יחסים מורכבים אלו, על אנשי חינוך, מנהלים ומורים לקיים שיחות עם תלמידים וקבוצות תלמידים כדי לחשוף את פרשנותם לגבי קשרי הגומלין המורכבים המובילים ומטפחים את הווייתם הכוללת בבית-הספר, כחלק מהחברה הערבית כמו גם את תחושת השייכות והביטחון שלהם בבית-הספר.